

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Т. Загальні закономірності семантичної деривації (на матеріалі неологізмів педагогічної галузі) / Т. Бевз // Наукові записки. – Кіровоград, 2001. – Вип. 35. – С. 3 – 7.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Волкова І. В. Гіперо-гіпонімічні відношення в сучасній українській фізичній термінології / І. В. Волкова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2006. – № 745. – Вип. 49. – С. 27 – 30.
4. Гонтар М. Родо-видові відношення в терміносистемі журналістики / М. Гонтар // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології. – Львів, 2010. – № 675. – С. 83 – 86.
5. Ермакова О. П. Семантические процессы / О. П. Ермакова // Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX – XXI веков. – М.: Языки славянских культур, 2008. – С. 33 – 99.
6. Ермакова О. Семантические процессы в русском языке на рубеже веков / О. Ермакова // Acta Neophilologica. – Olsztyn, 2006. – VIII. – С. 23 – 32.
7. Искарнинова С. И. Гипо-гиперонимия как тип регулярной лексической полисемии / С. И. Искарнинова // Вопросы функциональной лексикологии: Межвуз. сб. научн. тр. – М.: МГПИ им. В. И. Ленина, 1987. – С. 78 – 86.
8. Котцова Е. Е. Гипонимия в лексической системе русского языка (на материале глагола): автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. Е. Котцова. – Архангельск, 2010. – 45 с.
9. Котцова Е. Е. Гипонимы в системе лексических лакун русского языка / Е. Е. Котцова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2010. – № 4 (2). – С. 564 – 567.
10. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Вид. 2-ге, випр. і доп. / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
11. Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для вузов / М. А. Кронгауз. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
12. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика): Учеб. пособие для пед. вузов / М. В. Никитин. – М.: Высш. шк., 1983. – 127 с.
13. Никитина О. А. Особенности неосемантизма в современной немецкой газетно-публицистической лексике / О. А. Никитина // Вестник Московского государственного областного университета. – Москва, 2010. – № 1. – С. 187 – 192.
14. Панько Т. І. Українське термінознавство: Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.
15. Рибалка Н. С. Гіперонімічний та еквонімічний різновиди мотивації як відображення способів категоризації у номенклатурі ссавців / Н. С. Рибалка // Записки з романо-германської філології: Зб. наук. праць. – Вип. 24. – Одеса, 2009. – С. 221 – 228.
16. Руколяньська Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права / Н. Руколяньська // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 118 – 120.
17. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
18. Чорна О. Гіперо-гіпонімічні відношення у податковій термінології / О. Чорна // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 102 – 106.
19. Шейн А. И. Типология гипонимических преобразований при переводе с английского языка на русский: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. И. Шейн. – Москва, 2009. – 22 с.

В статье рассмотрены особенности расширения значения производных слов, которые вступают в гиперонимические отношения. Выяснено предпосылку расширения семантики таких лексем – отрыв от денотата. Установлено, что расширение значений анализируемых единиц свойственно преимущественно для глаголов и происходит вследствие гиперонимизации или замены одного гипонима другим.

Ключевые слова: родо-видовые отношения, гипероним, гипоним, расширение значения, производное слово, денотат, гиперонимизация, замена одного гипонима другим.

The article discusses the distinctions of the generalization of words' meaning of derivatives that come into hyperhyponymic relation. It was found that precondition of the generalization of such words' meaning is isolation from denotatum. It was revealed that the generalization of analyzed words' meaning is characteristic mostly to verbs and is due to the hyperonymization or to the replacement of one hyponym to another.

Key words: hyper-hyponymic relations, hyperonym, hyponym, generalization of words' meaning, derivative, denotatum, hyperonymization, replacement of one hyponym to another.

Статтю присвячено аналізу функціонально-семантичного співвідношення перифразових найменувань та метафори як номінативної одиниці, з одного боку, і когнітивного процесу – з іншого. Визначено їх диференційні ознаки та виявлено перехідні одиниці.

Ключові слова: перифраз, перифразові номінації, метафора, метафоричний перифраз.

З'ясування проблеми співвідношення метафоричного перифраза та мовної метафори є актуальним питанням вивчення вторинної номінації. Вона виявляє себе, з одного боку, у необхідності їхнього розмежування як однорівневих одиниць, а з іншого – у потребі дослідження когнітивного механізму метафори як одного з основних чинників комбінування перифразових найменувань. До розв'язання проблеми метафоризації й метафори як її результату зверталися О. О. Потебня, Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, Е. Кассієр, Е. МакКормак, Дж. Міллер, П. Рікер, А. Річардс, Р. О. Якобсон, В. М. Телія, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, Л. В. Кравець тощо. Однак у вітчизняному мовознавстві системної розробки теорії метафори досі немає.

Мета статті полягає у функціонально-семантичному та когнітивно-ономасіологічному розмежуванні метафоричних перифразових найменувань та метафори.

Один з перших теоретиків метафори Аристотель визначив її як перенесення назви одного предмета, явища тощо на інший («з роду на вид, або з виду на рід, або з виду на вид, або за аналогією»), призначене для того, щоб «говорити незвичним чином про звичне». Джерело метафори філософ вбачав у вмінні помічати схожість між реаліями, а мету її утворення – у задоволенні від упізнавання позначуваного [1, 170].

На сьогодні потрактування метафори значно ширше. Традиційним для українського мовознавства є витлумачення її як: «1) семантичного процесу, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця; 2) похідного значення мовної одиниці, утвореного таким чином» [22, 334]. Крім власне лінгвістичних студій, метафору досліджують також у межах філософії, психології, когнітивістики, що зумовлює розуміння її не тільки як мовного явища та прийому утворення назв реалій, а й як процесу моделювання реальності свідомістю суб'єкта сприйняття, значну роль у чому відіграли праці Дж. Лакоффа, М. Джонсона, М. Блека та ін. М. Блек сформулював основні підходи до потрактування метафори, серед яких він називає такі: 1) субституційний, згідно з яким метафору завжди вживають замість еквівалентного їй буквального виразу; 2) порівняльний (в основу метафори покладене згорнуте порівняння); 3) інтеракційний (механізм метафори полягає в накладанні на головного суб'єкта системи «асоційованих імплікацій», пов'язаних з допоміжним суб'єктом) [3, 162–167].

При з'ясуванні співвідношення метафоричного перифраза й метафори за основу взято інтеракційну теорію. Один з основних її постулатів полягає в тому, що комбінування метафори передбачає наявність у мовця двох думок про дві різні речі, які взаємодіють між собою в межах одного слова або виразу, значення якого є результатом цієї взаємодії [17, 46]. Отже, йдеться про двоплановість метафори, дія якої, за М. Блеком, ґрунтується на «системі загальноприйнятих асоціацій», спільній для представників однієї культури [3, 164]. Наприклад, «Український асоціативний словник» подає такі реакції на мовний стимул *влада* серед українців (чоловіків): уряд (7), брехня (5), держава, державна, Кучма, президент (3); дурна, злодія, злочин, можливість (2); Анархія!; безвілля, брехлія; Буш (ненадовго); велика; вигадка; вогню; володіння; вороги; впевненість; всевишнього; всім; гроші; дана; дбає лише про себе; Держава; держапарат; десь; директор; добре; жорстока; зажерливість; зло; імперія; кайдани; керівництво; кляне; король, Кучма бик; трон, скіпетр, держава; корумпована; корупція; країни; кримінал; криміналізована; має; маса; мені; міць; мужність; над кимось; над народом; найкраща; насильство; наша; не наша; не я; непотріб; несправедлива; олігархи; повна; президента; президентська; примус; продажність; рідна; сила; смерть; совість; терор; тиран; управитель; халтура; чесна; чесність [12, 1, 74]. Системою загальноприйнятих асоціацій значною мірою зумовлений характер метафор (і відповідно метафоричних перифразів), які використовують на позначення влади, владних структур, можновладців, наприклад: *Совість на троні* (прем'єр-міністр Ю. Тимошенко; МН, 2009, 26 лист., с.3); *Це кадр зі старої обійми Леоніда Кучми, він обіймав посаду міністра науки і технологій...* (В. Литвин; СлП, 2010, 19 бер., с.5); *Влада, для якої нас немає* (український уряд; ДТ, 2010, № 3, с.9); *За нашою інформацією, стаття «англійською королевою» Кличку запропонував сам український цар Віктор Янукович* (ДТ, 2010, № 21, с.2) тощо.

Метафора, як зазначає А. Річардс, – повсюдний принцип мови [17, 46]. Причину постійного звернення до неї Е. МакКормак убачає в тому, що розум людини «шляхом... ієрархічно

організованих операцій... зіставляє семантичні концепти, значною мірою незіставляювані», але поява метафори потребує не тільки певної подібності в значенні заміщеного компонента й того, який заміщує (оскільки вони мають бути зрозумілими), але водночас і відмінності, оскільки призначення метафор – витворювати новий зміст, бути сугестивними [11, 359]. З огляду на це сумнівною видається думка Д. Девідсона, що метафора означає не більше суми буквальних значень слів, які в неї входять, і змушує звернути увагу на певну подібність між двома та більше предметами, не маючи жодного додаткового змістового навантаження [7].

Пошук подібностей і відмінностей, здійснюваний шляхом порівняння й зіставлення, належить до операцій мислення, що дає підстави розглядати метафору як когнітивний процес. За такого підходу її доцільно витлумачувати як засіб поглиблення уявлення про світ. О. О. Потєбня зазначав, що необхідність метафори виявляє себе особливо виразно, коли нею передають складні, важкі для розуміння думки [16, 205], тому що «пояснення, позбавлені метафоричності, були б складними, якщо не неможливими; адже для того, щоб писати невідоме, ми повинні вдатися до понять, які знаємо і розуміємо, і, отже, сутність метафори полягає в незвичному зіставленні знайомого й незнайомого» [11, 366].

У цьому контексті заслуговує на увагу твердження Х. Ортеги-і-Гассета про те, що метафора є тим знаряддям думки, завдяки якому вдається досягти найвіддаленіших закутків концептуального поля мовців [15, 72], і її поява «є лише ознакою глибшого пізнання поняття про певну реальність, тобто елементом вічного руху пізнання досі непізнаного» [8, 97]. Отже, як когнітивний процес метафора, з одного боку, належить до контексту «ширшого еволюційного процесу пізнання», а з іншого – до сфери культури, яка «являє собою контекст, у якому через взаємодію з лінгвістичним оточенням виникають метафори», тобто є одночасно культурним процесом [11, 379].

Появу метафор Дж. Лакофф та М. Джонсон пояснюють метафоричною організацією поняттєвої системи людини. Дослідники звернули увагу також на властивість, яка робить метафору цінним мовним засобом в умовах інформаційного суспільства: «Даючи змогу нам зосередитися тільки на одному аспекті поняття, метафоричне поняття може заважати зосередитися на інших його аспектах, несумісних з відповідною метафорою» [10, 392]. В. А. Маслова потрактовує метафору як один з фундаментальних когнітивних механізмів свідомості людини, який полягає в репрезентації одних смислів на основі інших [13, 35].

Як когнітивний процес, перебіг якого зумовлений особливостями організації людського мислення, зокрема рисами міфологічного світогляду, які збереглися в ньому, метафора є основою для творення не тільки власне метафор як номінативних мовних засобів, а й метафоричних перифразів, чим зумовлена складність розмежування цих одиниць. Основна відмінність між ними, на думку Н. Д. Арутюнової, полягає в тому, що метафора належить до сфери предикації, а метафоричний перифраз – до референції [2, 32]. Як зазначає О. С. Кубрякова, в основі процесів комбінування засобів вторинної номінації лежать правила й моделі синтаксису [9, 108], у зв'язку з чим метафору як когнітивний процес можна розглядати як згортання моделей синтаксичних конструкцій порівняння зі збереженням предикативного зв'язку, остаточною редукцією якого веде до утворення мовних засобів референції. Отже, у моделюванні метафоричного перифразового найменування можна виокремити послідовні етапи (метафора як когнітивний процес – метафора як мовний засіб – метафоричний перифраз), а його комбінування в загальних рисах пояснити мовленнєвою тенденцією до збільшення інформативної насиченості висловлення при максимальному згортанні використовуваних семантико-синтаксичних моделей.

Розрізняють мовну та мовленнєву метафори, головна відмінність між якими полягає в тому, що мовна метафора зазвичай утворена на основі конотацій, які супроводжують слово в його «звичному» вживанні й закріплені за змістовим потенціалом цього слова мовним узусом. Мовленнєва ж метафора скомбінована відповідно до певного контексту й завжди з ним пов'язана: «Вона народжується й існує в ньому, розпадаючись разом з ним, оскільки конотативні ознаки, які були мотивом для переосмислення значення слова, фокусуються в рамках лише цього лексичного набору (у межах речення чи цілого тексту)» [23, 194].

Підґрунтям для комбінування метафоричних перифразів як одиниць мовлення здебільшого є мовленнєва метафора, що зумовлено моделюванням перифразового найменування для реалізації прагнення мовця надати висловленню більшої виразності за рахунок уведення нових, незвичних найменувань, які, відповідно, можуть бути створені лише на основі свіжих метафор. Проте трапляються випадки використання автором і узуальних метафор. Наприклад: *Уцілілий у страшній м'ясорубці солдат помер тяжкою смертю у 62 роки – від раку легень* (ДТ, 2010, № 3, с.14). Семантика номінативи *страшна м'ясорубка*, вжитої для називання денотата *війна*, ґрунтується на

перехрещенні змісту позначуваного поняття («організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо» [21, 1, 669]) та первинного значення стрижневої для вторинної назви лексеми *м'ясорубка* («ручна машинка або спеціальна машина для розмелювання м'яса на фарш» [21, 4, 839]). Уживання метафоричного перифраза дало змогу авторові посилити потенційну здатність висловлення впливати на свідомість реципієнта через уподібнення явища, про яке більшість сучасних читачів знають лише з фільмів, газет і розповідей (війни), та предмета побуту, функції якого загальновідомі, акцентувавши увагу на схожості наслідків війни для людини й результату пропускання продуктів через м'ясорубку. Варто зазначити, що така метафора не є авторською знахідкою, а закладена в його концептуальній картині світу, і можливість використання лексеми *м'ясорубка* зі значенням *бійня* є елементом його мовної картини світу як носія української мови, опосередкованим доказом чого є закріплення такого її лексико-семантичного варіанта в «Словнику української мови», маркованого як «переносне».

У працях деяких мовознавців (Г. З. Розанова, Л. М. Синельникова, Т. І. Битева та ін.) зроблено спроби сформулювати основні критерії розмежування метафори та метафоричного перифраза як засобів вторинної номінації. Окремі дослідники намагалися обґрунтувати їхню відмінність на основі суто структурних ознак, аргументуючи це тим, що перифраз – завжди описова, роздільнооформлена одиниця, а метафора – цільнооформлена, однослівна [6, 96; 14, 6]. Такий підхід виводив з-поміж метафоричних сполук випадки неоднослівної, розгорнутої метафори. Його недоліки зумовлені також неврахуванням умов функціонування метафори, адже, як зазначає Г. П. Розанова, для того, щоб слово набуло статусу метафори, потрібно щонайменше ще одне слово [18, 38], сполучення з яким стало б сигналом семантичного зміщення. В. М. Телія пояснює утворення й розуміння метафоричного значення тим, що мовець замість вживання слова, яке є первинним найменуванням, використовує в певному контексті інше слово, подібне за значенням, а контекстуальне оточення усуває «неправильності» в змісті й трансформує семантику вжитого слова [23, 203]. Наведені аргументи змусили дослідників шукати критерії розмежування метафори й метафоричного перифраза в семантиці цих одиниць.

Для відокремлення метафоричного перифраза від власне метафори слід з'ясувати ті чинники, якими зумовлена їхня подібність. Як зауважує Г. П. Розанова, спільним знаменником для обох видів вторинних найменувань є «значеннєва двоплановість» [18, 37], зумовлена тим, що і метафора, і перифраз побудовані на основі семантичного зміщення. Цю думку трохи уточнює Л. М. Синельникова, яка зазначає, що в потрактуванні перифразової одиниці завжди є необхідність «виходу до третього змісту» (первинної назви денотата), тоді як при розкритті значення метафори такої потреби немає (тому що нема її повного заміщення) [19, 5]. Т. І. Битева вважає, що основною ознакою метафори є притаманність їй особливого, третього змісту, оскільки її семантика формується в процесі взаємодії двох семантичних планів, двох компонентів, результатом чого є третє значення [5, 79]. Наприклад: *Агонія фондового ринку триває уже кілька місяців* (ДТ, 2008, № 14, с.5). Метафора *криза – агонія* утворена на основі семантичного зміщення, яке відбулось через подібність перебігу агонії в істоти та кризи на фондовому ринку. Використана лексична одиниця *агонія* надає більшій експресії найменуванню, зумовлює семантико-стилістичне ускладнення її значеннєвої структури. У зв'язку з цим виникає потреба переходу до третього компонента – нового значення метафори як синтезу значень лексеми, яка метафоризує, і заміщеного прямого найменування. Отже, у випадку і перифраза, і метафори виникає потреба з'ясування семантики скомбінованого засобу номінації, яка є якісно відмінною від значень заміщеної назви й суми значень лексичних одиниць, використаних для заміщення, тобто в обох випадках відбувається перехід до «третього смислу».

Концептуальна різниця між значенням метафори та метафоричного перифраза, як зауважує Г. П. Розанова, полягає в характері взаємодії прямого й переносного найменувань [18, 38], яка у випадку метафори виявляє себе в неповному заміщенні першого другим, а для метафоричного перифраза таке заміщення є повним. Наприклад: *Погані патріоти... не оцінили належним чином спадщини Леха Качинського і явно не готові продовжити його шляхетну справу у вигляді відданого на майбутньому святі волевиявлення голосу за його рідного брата-близнюка, майбутнього гідного керманича братової спадщини* (Я. Качинський; ДТ, 2010, № 21, с.7) – *Для розкручування керманича партії з-за океану вже виписано технологів із репутацією* (лідер партії «Наша Україна» В. Наливайченко; ДТ, 2010, № 22, с.1). Словосполучення *гідний керманич братової спадщини* є метафоричним перифразом, оскільки первинна назва денотата заміщена повністю; *керманич партії* – метафора (заміщення відбулось лише частково).

Окремі випадки вживання вторинних найменувань видаються суперечливими й належать до перехідних явищ між метафорою та метафоричним перифразом, наявність яких зумовлена

утворенням обох засобів повторної номінації на основі одного й того самого когнітивного процесу (метафори). Наприклад: *Олійна ковзанка* (заголовок; експорт олії; ДТ, 2008, № 16-17, с.11); *Газовий монополіст* (заголовок; НАК «Нафтогаз Україна»; МН, 2010, 27 лют., с.7); *Кадрові подарунки* (заголовок; посадові призначення; ДТ, 2010, № 22, с.2) та ін. Залежний компонент таких одиниць здебільшого є семантичним ключем до потрактування одиниці номінації й утворений на основі первинної назви денотата.

Доповнюють запропоновані Г. З. Розановою критерії розмежування перифразів і метафор зауваження, висловлені Л. М. Синельниковою. Вона зазначає, що між іменною бінарною метафорою та іменним перифразом відмінність полягає в семантичних функціях компонентів двох названих одиниць. У бінарній метафорі вони розподілені чітко: один метафоризує, інший метафоризований. Для витлумачення таких метафор «не потрібен вихід до третьої одиниці», водночас перифразові найменування співвідносні з третім членом – перифразованим словом [20, 4]. Це зауваження справедливе для випадків, коли компонент, який метафоризує, є залежним щодо метафоризованого. Наприклад: *Багатообіцяльне падіння акцій* (заголовок; падіння акцій на фондовому ринку України; ДТ, 2008, № 14, с.10); *І в тому, що він [К. Григоришин] буде безоглядно спонсорувати останній і рішучий бій зі згодованими олігархами, штабісти КПУ сумніваються* (ДТ, 2010, № 22, с.2). Наведені приклади ілюструють випадки бінарної метафори, тому що головний компонент метафоризованого словосполучення вжитий у прямому значенні, залежний метафоризує сполучення.

Складнішими є випадки розмежування перифраза та сполуки «метафора + означення» (метафоризованим є залежний компонент). Л. М. Синельникова зазначає, що у випадку, коли означення пов'язане зі значенневою структурою іменного компонента або перифразованого слова, то вторинне найменування є перифразом. Наприклад: *Скажімо, тема національного нігілізму під пером Кудлика набуває самобутніх інтерпретацій, мабуть, завдяки мовній одежі, лексичній уніформі, яка йому дуже до лиця* (мова; ЛУ, 2007, № 8, с.7); *Торік, у самісінький розпал тяжкого протистояння з бандитами, фармфірма не покинула фінансувати Міжнародний конкурс з української мови імені П. Яцика, а Володимир Загорій перманентно ним опікувався від першого до останнього дня патріотичного марафону* (ЛУ, 2008, № 50, с.6); *Люди, що очікували на маршрутку, спостерігали, як маленькі учні заходили по дорозі до кафе, а звідти, тримаючи в руках пакети з сухариками чи чіпсами, прямували до храму знань* (школа; МН, 2010, 20 бер., с.7). У наведених прикладах бінарні конструкції є перифразовими, тому що атрибутивний компонент передає ознаку позначуваного перифразом поняття, і, вжитий у прямому значенні, є семантичним ключем до змісту вторинного найменування. Метафорою ж можна вважати сполучення іменник + прикметник (або залежний іменник) у разі, якщо «значення останнього суто квантитативне або оцінне» [20, 4]. Наприклад: *Незрівнянний майстер продовжує свій тріумфальний хід* (П. Загребельний; ЛУ, 2007, № 15, с.11); *Він назавжди лишиться великим патріархом кіномистецтва* (О. Довженко; ДТ, 2008, № 18, с.23).

Доцільним видається також зауваження про те, що в перифразових найменуваннях стрижневе слово завжди виконує вторинну номінативну функцію, у той час як у метафорі компонентом, який метафоризує, часто є залежний [20, 5]. В. М. Телія зазначає, що у бінарній метафорі стрижневу лексему зазвичай вжито в безпосередньому значенні й метафоризація відбувається на рівні предикації [23, 203], наприклад: *Так було, коли в 60-х роках Ольга Петрова удалася до Сервантесового безсмертного «Дон Кіхота» – у новому прочитанні блискучого лицарського роману незрівнянним перекладачем Миколою Лукашем* (ЛУ, 2009, № 33, с.1). У реченні наведені перифраз і метафора на позначення одного і того самого денотата. *Безсмертний «Дон Кіхот»* – метафора, у якій метафоризованим є стрижневий компонент словосполучення, наділений антропоморфною ознакою (смертність / безсмертя). Словосполучення *блискучий лицарський роман* – метонімічне перифразове найменування, утворене на основі перенесення видової назви на одиничний референт, що містить у собі метафору.

Відмінним буде також результат входження до мовної системи порівнюваних мовних одиниць: перифразове найменування, зазнавши фразеологізації, поповнює фразеологічний фонд мови, а на основі метафори виникає новий лексико-семантичний варіант лексеми.

Метафоричні перифрази, які функціонують у публіцистичному дискурсі, є виразним підтвердженням положення М. Блека про те, що метафора сама створює подібність, а не служить засобом її передачі: «Якщо в номінативному завданні переважає прагматична інтенція суб'єкта номінації, то мотив вибору мовної форми може відповідно до злету фантазії номінатора як завгодно далеко відійти від значення, яке опосередковує» [3, 140], тобто спільних ознак у зближуваних реалій може бути дуже мало або не бути взагалі, наприклад: *Уранові тупики* (заголовок; родовища урану;

ДТ, 2008, № 16-17, с.13); *Про літературні «ями»* (твори укрсучлітівців; ЛУ, 2008, № 50, с.4); *Хто сьогодні має ренту з наших чорноземів, адже це кровотворна система всього українського народу?* (ЛУ, 2008, № 50, с.3); *А в нас, у джунглях Європи, ми так звикли до мулів, що коли не муляє, ми ніби й не живемо* (Україна; ЛУ, 2008, № 50, с.8); *Є надія вдало закінчити сьогорічну передплатну кампанію з тим, щоб прийти до читача з гострими, цікавими творами й матеріалами, стати не тільки надійним камертоном у суспільному хорі, а й заспівувачем його* (передовим виданням; ЛУ, 2009, № 33, с.1); *Усе-таки для гурманів саме **кухня – основний магніт*** (К, 2010, 29 січ., с.29). Отже, переконливим видається твердження В. М. Телії, що метафора здатна нав'язувати тим, хто говорить певною мовою, специфічний погляд на світ [23, 135], що можна пояснити її властивістю породжувати «безліч асоціацій у зв'язку з актуалізацією периферійних сем» [4, 89]. Цю рису метафори передають одиницям номінації, в основу утворення яких покладена метафора як когнітивний процес, зокрема відповідним перифразовим найменуванням.

Отже, розмежування метафори й перифраза як одиниць вторинної номінації можливе за умови врахування комплексу функціонально-семантичних, структурних і когнітивно-ономасіологічних чинників. Як когнітивний процес метафора є основою для утворення метафоричних перифразових найменувань, що й зумовлює значну подібність останніх до власне метафор.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на з'ясування рівня контекстуальної зв'язаності семантики перифразової одиниці, що дасть змогу пояснити особливості функціонування перифраза у дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель; [пер. с древнегреч. О. Цыбенко, В. Аппельрот] – М. : Лабиринт, 2000. – 224 с. – (Классическая библиотека; Греческая классика).
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : [сб. статей; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
3. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафоры : [сб. статей; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 153–172.
4. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти / Бойко Н. І. – Ніжин : Поліграф, 2005. – 552 с.
5. Бытева Т. И. Очерки по русской перифрастике / Т. И. Бытева. – М. : Эллипс, 2008. – 303, [1] с.
6. Вовчок Д. П. Метафорические парафразы в языке газеты (к постановке вопроса) / Д. П. Вовчок // Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии : материалы IX зональной конференции кафедр рус. яз. вузов Урала. – Пермь : Гос. ун-т имени М. А. Горького, 1972. – С. 95–99.
7. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры : [сб. статей; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 172–193.
8. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Н. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
9. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 156, [2] с.
10. Лакофф Дж. О порождающей семантике / Дж. Лакофф; [пер. с англ. Н. В. Перцова] // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. – М. : Прогресс, 1981. – С. 302–349.
11. МакКормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. МакКормак; [пер. с англ. А. Д. Шмелева] // Теория метафоры : [сб. статей; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 358–386.
12. Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек. – [2-е вид., стереотипне]. – Львів : ПАІС, 2008. – –
Т. 1 : Від стимулу до реакції. – Львів : ПАІС, 2008. – 344 с.
Т. 2 : Від реакції до стимулу. – Львів : ПАІС, 2008. – 468 с.
13. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
14. Новиков А. Б. Словарь перифраз русского языка (на материале публицистики) / А. Б. Новиков. – М. : Рус. яз., 1999. – 224 с.
15. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет; [пер. с исп. Н. Д. Арутюновой] // Теория метафоры : [сб. статей; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68–81.
16. Потебня А. А. Теоретическая поэтика : учеб. пособие [для студ. филол. фак. вузов] / А. А. Потебня / [ред. и вступ. ст. А. Б. Муратова]. – М. : Высш. шк., 1990. – 342 с.
17. Ричардс А. Философия риторики / А. Ричардс; [пер. с англ. Р. И. Розиной] // Теория метафоры : [сб. статей; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 44–67.
18. Розанова Г. З. Перифраз и его функционирование в прессе ГДР и ФРГ : дис. ... канд. филол. наук / Розанова Галина Зиновьевна. – М., 1973. – 203 с.

19. Синельникова Л. Н. О взаимодействии тропов (метафор, перифраз, сравнений) в контексте стихотворения / Л. Н. Синельникова // Вопросы синтаксиса и лексики современного русского языка : сб. трудов. – М. : МГПИ, 1973. – С. 220–231.
20. Синельникова Л. Н. Именная перифраза в языке современной советской поэзии (структурно-семантическая и стилистическая характеристика) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Л. Н. Синельникова. – М., 1975. – 22 с.
21. Словник української мови : в 11-ти тт. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1970–1980.
22. Тараненко О. О. Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін]. – [2-е вид., випр. і доп.] – К. : Вид-во «Укр. Енцкл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 334–337
23. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация (Виды наименований) / [отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. – М. : Изд-во «Наука», 1977. – С. 129–221.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДТ – «Дзеркало тижня», 2008–2009.
 К – «Коментарі», 2010.
 ЛУ – «Літературна Україна», 2007–2009.
 МН – «Малинські новини», 2009–2010.
 СлП – «Слово Просвіти», 2010.

Статья посвящена анализу функционально-семантического соотношения перифрастических наименований и метафоры как номинативной единицы, с одной стороны, и когнитивного процесса – с другой. Определены их дифференциальные признаки, выявлены переходные единицы.

Ключевые слова: перифраза, перифрастические номинации, метафора, метафорический перифраз.

The article is dedicated to the analysis of functional and semantic correlation periphrasal names – metaphor as nominative unit, on the one hand, and cognitive process, on the other. Their characteristic features are revealed and transitive units are found out.

Key words: periphrasis, periphrasal nominations, metaphor, metaphorical periphrasis.

УДК 81'373.7:81'373.2

О. А. Мороз

СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА НОМІНАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ “ВЛАСНЕ ІМ'Я”

У статті розв'язуються питання семантики та структури номінативних фразеологічних одиниць з компонентом “власне ім'я”. Виділяються семантичні групи цих одиниць, подаються їх структурні типи та будуються структурно-семантичні моделі. Визначається здатність власного імені до варіювання в межах фразеологізму.

Ключові слова: фразеологічна одиниця з компонентом “власне ім'я”, семантика фразеологізму, структурний тип фразеологізму, структурно-семантична модель фразеологізму, варіювання власноіменного компонента.

У сучасній українській фразеологічній системі особливе місце належить фразеологічним одиницям (ФО) з компонентом “власне ім'я”. Ці стійкі вислови прикметні тим, що, з одного боку, структурно й функціонально співвідносяться з іншими фразеологізмами, а з іншого – відзначаються своєрідними структурно-семантичними параметрами в силу наявності як компонента власного імені. Цю особливу фразеологічну категорію на українському матеріалі з різних аспектів вивчали Л. Скрипник, М. Алефіренко, Н. Пасік, Т. Гаврилова та ін.; окремі питання структурно-семантичного плану порушено в працях В. Ужченка, А. Івченка, Р. Міняйла та ін. Попри наявні розвідки з ономастичної фразеології, мало вивченим залишається питання її структурно-семантичного моделювання. Відтак, вважаємо за необхідне ґрунтовно зупинитися на дослідженні структурно-семантичних ознак фразеологізмів з компонентом “власне ім'я” номінативного типу в силу їх неоднорідності та різноплановості.

Мета пропонованої статті – виявити особливі структурно-семантичні ознаки номінативних фразеологізмів з компонентом “власне ім'я” в сучасній українській мові, визначивши здатність власного імені до варіювання.

Враховуючи семантичні характеристики і структурні типи ФО дослідники виділяють структурно-семантичні типи фразеологізмів (О. Кунін) або семантико-граматичні розряди (М. Алефіренко, В. Ужченко, М. Демський, М. Шанський). Так, під семантико-граматичними розрядами розуміють такі різновиди фразеологізмів, виділення яких базується на співвіднесенні семантики фразеологізму зі значенням, граматичними категоріями того чи іншого слова. Відповідно виділяються іменні, дієслівні, прислівникові фразеологізми тощо [12, 35]. М. Алефіренко залучає ще й синтаксичний критерій – синтаксичну функцію фразеологізмів у реченні, виділяючи відповідно субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні та інтер'єктивні фразеологізми [2, 46]. Подібну